

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
COĞRAFYA DERGİSİ

Sayı 13, Sayfa 85-92, İstanbul, 2005
Basılı Nüsha ISSN No: 1302-7212 Elektronik Nüsha ISSN No: 1305-2128

**TARİHİ COĞRAFYA ÇALIŞMALARI AÇISINDAN ŞEHİR
VE OSMANLI ŞEHİRİ**

City in Terms of Historical Geography Studies and Ottoman City

Mehmet BAYARTAN^a

^a İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.
byrtn@istanbul.edu.tr

Alındığı tarih: 28.03.2005; Kabul tarihi: 19.09.2005

Abstract

Evaluation of history has a nature directing the future. Determination and evaluation of features of place in the past establishes the principles regarding how to use the same places under better conditions. Because of this reason the evaluation of the manner of use and the manner of designing and the purpose of usage of the places by the human being or in another saying how he has been affected from the place and how he affected the place is very important. Furthermore, conditions of each period peculiar to itself and signs related with the life styles of the communities are also related directly with the usage of places. In this context, we believe that establishing the relation of time-human being-place in the best manner and achieving a sound result can be explained by means of historical geography studies.

In this study having the title of "City in Terms of Historical Geography and Ottoman City", it has been aimed at presenting the status of urbanization in past in terms of geographical principles. Therefore the said study shall be tried to be dealt with by limited to Ottoman City sampling by means of considering the periodical differences.

Ottoman city that appears in a manner clearly reflecting the concept of "living together with harmony" which is a lifestyle formed by arising from conventional inheritance of Turkish cultural interests to the living places was constituting a usage characteristic of the conventional construction style bearing signs pertaining to the past as dwelling peculiar to itself. Such usage style giving ground to development of conventional Ottoman city concept today has constituted the basis of our study. In this respect, settling arrangement and usage areas of Ottoman cities as dwelling have constituted the main features of this study while explaining the characteristics of Ottoman city.

Key Words: Geography, Historical Geography, History, Ottoman, Urban.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Tarih, Tarihi coğrafya, Osmanlı, Şehir.

GİRİŞ:

Coğrafi açıdan genel bir ifadeyle yerleşme, kırsal ve şehirselleşme olmak üzere iki kısımda incelenmektedir¹. Yerleşme faaliyetlerinin iki kısımda incelenmesiyle birlikte her iki yerleşme şekli, birbirine bağlı ve birbirini sürekli destekler bir mahiyet teşkil eder. İnsanlar ne şekilde yerleşmiş bulunursa bulunsunlar beslenme ve diğer ihtiyaçları zoruyla daima yerleştikleri ve ihtiyaçlarını karşılayan yere ve çevresine az çok bağlıdır ve inşa ettikleri mesken şekillerinde olduğu kadar, yerleşme alanının seçilmesinde, yerleşmenin teşekkülünde, şeklinde ve gelişmesinde bu yer ve çevre, coğrafi şartların etkisi altındadır (Tanoğlu, 1966: 211-212).

Medeni hayatın bir tezahürü olarak ortaya çıkan yerleşme faaliyeti, en küçük biriminden en büyük birimine kadar gerek tarihi bakımdan gerekse coğrafi bakımdan büyük bir çeşitlilik arzeder. Nitekim yerleşmeler, bulunduğu yere ve zamana göre değişim göstermekte ve büyük bir çeşitliliğe bürünmektedir. Dolayısıyla yerleşme olayı (settlement, habitat, Siedlung) çok geniş bir anlam taşır. Bu nedenle münferit ev, köy, kasaba ve şehirler insan faaliyetinin dayanak noktalarını teşkil eden önemli ve vazgeçilmez unsurlarıdır (Tanoğlu, 1966: 211-212).

Çalışmamızda coğrafyanın önemli bir kolu olan ve yerleşme coğrafyasının özel bir çalışma alanını oluşturan şehir yerleşmelerini ele alarak konuyu bu çerçevede izah etmeye çalışacağız. Şehirler, küçük bir sahada büyük nüfus kütlelerinin birlikte bulunduğu, geçimini temin ettiği yerleşmelerdir. Şehirler; resmi ve hususi binaları, cadde ve sokakları, parkları vs. ile insan topluluklarının coğrafi peyzaj üzerinde hakettikleri beşeri tesisler olup çevresiyle bir bütünlük oluşturan yerleşim alanlarıdır (Göney, 1995: 1).

Şehir coğrafyası, şehir sahalarındaki bütün faaliyetlerle ilgilenmektedir. Bu

faaliyetler topraktan faydalanma, ticaret ile sanayi gibi çeşitli meslek gruplarını içine almaktadır. Böylece şehir coğrafyasının ilgilendiği esas konu, coğrafyanın diğer bütün dallarında olduğu gibi, insandır ve insan ile insan faaliyetleri ve yeryüzü arasındaki ilişkileri incelemektedir. Şehir coğrafyası, bir taraftan şehir sahaları dahilinde mevcut olan bu karşılıklı münasebetleri konu edinmekte, diğer taraftan şehir sahaları ile kırsal alanlar arasındaki iki taraflı hizmetleri araştırmaktadır (Göney, 1995: 2-3).

Çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde kullanıldığı anlamına baktığımızda şehir, etimolojik bakımdan; hâkimiyet, devlet, idari bölge, eyalet ve ülke gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca dünya manası da vardır (Büchner, 1979: 391).

Tarih boyunca çeşitli kavimler tarafından çeşitli zamanlarda değişik anlamlarda kullanılan şehir kavramının bir yerleşmeden çok daha fazla anlam ifade etmekte olduğu görülür. Örneğin civitas kelimesi şehirli anlamına gelirken, civilization kelimesi de medeniyet anlamına gelmektedir. Bunun gibi medine şehir, medineden müştak olan medinelî kelimesi de şehirli demektir.

Tarih bilimi açısından baktığımızda² şehrin tanımı çeşitli kriterlerle yapılmıştır; şehir, yöneticiler ile tüccar ve esnaftan oluşmaktaydı. Sanayi ve ticaret faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı siyasi, idari, askeri ve dini işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli alt yapının gerçekleştirildiği ve halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanlarına şehir, burada yaşayanlara da şehirli denir (Yediyıldız, 1994: 441). Görülüyor ki, öncelikle şehirler, idari ve iktisadi fonksiyonların geliştiği alanlar olarak değerlendirilmektedirler.

Şehirlilerin farklı statüleri kanunnamelerle tesbit edilmişti, bu husus onların sosyal kademeleşmedeki yerini tayin edici bir özellik taşıyordu. Şehirliler toprak sahibi olmadıkça bir takım şahsi vergi ve mükellefiyetlerden muaf bulunurlardı.

¹ Tarih bilimi açısından da yerleşme konusu, şehir-kır definisyonuyla anlam bulmaktadır. Bu konuyla ilgili Bkz. Emecen, 1999; Yediyıldız, 1994; Faroqhi, 2000; Halaçoğlu, 1995.

² Bu konudaki tanımlamalarda, çalışmanın Osmanlı dönemini kapsamasından dolayı konuyu bu çerçevede izah eden bir yaklaşımı esas alan bir yol izledik.

Ancak avarız denilen ve genellikle fevkalade durumlarda alınan vergileri devlete verirlerdi. Bu arada şehirlilik ve köylülük arasında çok katı bir çerçevenin olmadığı da belirtilmelidir. Her ne kadar devlet gelir kaynaklarının devamı, tımar sisteminin bekası açılarından böyle bir statü geçişine mani olucu kanunlar çıkarıyorsa da, bu konuda çok katı bir uygulama yapılmıyordu. Herhangi bir vesileyle çiftini çubuğunu, köyünü terk edip yeni raiyetlikten çıkıp şehre göç edenlere, hatta devlet görevi alanlara, askeri zümreye katılanlara rastlanmaktaydı. Bu gibilerin şehirli sayılmalarının resmi ve kanuni bir vasıf kazanması için aynı şehirde on-onbeş yıl kadar ikamet prensibi getirilmişti. Bu süreyi dolduranlar kanun nazarında şehirli sayılıyorlardı. Bunun dışında köylülerin “raiyyetlikten” çıkışlarının bir kanuni yolu daha vardı ki, bu, ilmi gayelerle şehir ve kasabalara gidip oradaki medreselerde tahsil görme ve neticede “ulema” arasına girmektir (Emecen, 1999: 92-93).

Yaşayanların (kısmen) tarım dışı üretim yaptığı bir yerleşme birimi olan şehir, aynı zamanda bir ülkenin kültür ve uygarlık düzeyini belirler (Yücel, 1991: 137). Bu açıdan şehirler, toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının belirlendiği, biçim aldığı yerleşim merkezleridir. Bu merkezlerdeki yaşama biçimini belirleyen ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri izleyerek devletin gerçek yapısını ortaya koymak mümkündür (Çadircı, 1991: 12).

Tarihi coğrafya açısından şehir konusu önemli bir yer işgal eder. Bu açıdan değerlendirdiğimizde şehri, insanların tarihi süreç içerisinde coğrafi mekânda varetmiş beşeri tesisler kümelenmesi olarak tanımlamak gerekir. Şehir, üzerinde kurulduğu mekânın arzetmiş olduğu özellikleriyle tarihi süreç içerisinde önem ve özellik kazanır. Bu açıdan dönemin şehir üzerine yansımaları hususu, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur. Dolayısıyla döneme damgasını vuran özelliklerin analizi ve yorumlanması da gerekmektedir.

Şehrin dönemsel özelliklerinin analizi ve şehir kriterlerinin zaman-mekân ilişkisi

açısından değerlendirilmesi tarihi coğrafyanın konusunu teşkil eder. Şehir yerleşmeleri, tarihi süreç içerisinde gerek beşeri gerekse fiziksel görünüm açısından farklılıklar arzeder. Bu durum şehirlere farklı bir kimlik kazandırır. Nitekim birçok olayda olduğu gibi şehirlerde de her dönemin kendine has bir özellik arzettiği dikkat çekici bir husustur. Bunun en bariz örneğini şehirlerin döneme damgasını vuran medeniyetle birlikte anılmalarıdır. Örneğin; Roma şehirleri, Bizans şehirleri, Selçuklu şehirleri, Osmanlı şehirleri gibi veya Eski Çağda döneme has özellikler arzeten şehirler; klasik çağ şehirleri, hellenistik çağ şehirleri gibi...

Bazı şehirlerin bir çok dönemsel özelliği bir arada barındırması ve geçmiş dönemlere ait izler taşıması, şehirlerin tarihi, kültürel, mimari ve turistik gibi çok çeşitli öğeler bakımından zengin bir görünüme bürünmelerini sağlar. Bir şehrin tarihi ne kadar eskiye inerse birden çok medeniyete ait izler taşıyabilir. Bu suretle de geçmiş dönemlerin özelliklerini bünyesinde bulundurması bakımından o oranda çeşitlilik arzeder. Bu açıdan şehirler çok farklı bilimlerin araştırma sahası olma özelliğine sahiptir.

Yerleşmenin coğrafi ve tarihi tahlili şehir yerleşmelerinde ön plana çıkan bir mahiyet kazanır ve tarihi coğrafya araştırmalarına ışık tutar. Zamanın mekâna ve mekânın zamana yansımalarının açıkça belirginleştiği bu ortamda, insanın mekâna ve mekânın insana etkileri de sözkonusu olduğunda sonuçta muazzam bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bu görünüm aynı zamanda medeniyetin de bir göstergesi olup, şehirlerin tanımlanmasında ve ilgili araştırmalarda önemli ipuçları sunar.

Şehirlerin yapısı ve dağılışı şekillerine bakıldığında, her şehrin kendi içinde bir model oluşturmakta olduğu görülür. Nitekim şehir, yaşam tarzının kendine has yapısıyla ortaya çıktığı bir ortamdır. Bu ortamda şehrin yerleşim düzenini ve yayılışını doğrudan etkileyen yeryüzünün kendisidir. Yeryüzü şekilleri, toplumsal karakter ve diğer oluşumların etkisiyle ortaya çıkan yerleşme olgusu, birçok

faktörün bir araya gelmesiyle oluşur. Bu da zaman-mekân-insan senteziyle izah edilebilir. Bütün bu hususlar tarihi, dönemlerin kendine has olgusuyla birlikte şehirleri ve şehir yaşantısını meydana getirmektedir.

Çalışmamızda şehrin coğrafi, tarihi ve tarihi coğrafya açısından tanımı ve önemi belirtmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde yeryüzünde sınırları çok geniş bir saha üzerinde yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde önemini korumuş, aynı zamanda karakteristik özellikleriyle dünya yerleşme coğrafyası açısından ayrı bir yeri olan Osmanlı şehirleri üzerinde durmaya çalışacağız. Osmanlı şehirleri, başlı başına bir senteze sahip olup birçok araştırma sahasına konu olmuştur.

Çok uzun bir döneme damgasını vuran bir medeniyetin önemli parçalarını oluşturan şehirler, Osmanlı kültürünün bariz bir şekilde kendine has özellikleriyle bir sentez olma özelliğini taşımış ve yüzyıllar boyunca süren bir hükümlürlüğün aynı zamanda birer yapı taşları olmuşturlardır.

Osmanlı medeniyetinin bir göstergesi olan Osmanlı şehirlerinin genel özellikleriyle ilgili hususları, "Osmanlı Şehirlerinde Yerleşim Düzeni" ve "Osmanlı Şehirlerinde Kullanım Alanları" gibi alt başlıklarla kısaca ele almak suretiyle izah etmeye çalışacağız.

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE YERLEŞİM DÜZENİ:

Yerleşim düzeni, şehir planlarının ortaya konmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı şehirlerinin yerleşim düzenini dört ana grupta incelemek mümkündür. Bunlar aynı zamanda geleneksel Osmanlı şehirlerinin karakteristik ifadeleridir.

1- Şehrin önemine göre genellikle haftanın belirli günlerinde pazar yeri olarak kullanılan küçük bir meydan; Osmanlı şehirlerinde görülen ortak özelliklerden birini teşkil eden ve eski şehrin merkezini oluşturan meydanlar, şehrin önemli bir unsuru durumundaydı. Meydanlar, Osmanlı şehir düzeninde birden fazla işlevin bir arada bulunduğu alanlardı. Aynı zamanda şehrin idari,

ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonlarının büyük bir kısmının gerçekleştirildiği, birçok kompleksin bulunduğu ve bir şehrin kalbinin attığı alanı ifade etmekte idi.

2- Şehrin önemine göre büyük veya küçük Ulu Cami denilen merkezi bir camii bulunur. Camii Osmanlı şehrinde önemli bir yeri olan bir yapıdır. Öyle ki gerek dini ve gerekse sosyal ve kültürel birçok hizmetin yerine getirildiği bir mekan olarak cemaatin toplandığı bir merkez nokta idi.

3- Şehrin büyüklüğüne göre değişen bir çarşı; Osmanlı şehirlerinde olmazsa olmaz denecek kadar önemli bir yeri olan çarşı, şehrin meydanında yer alan ve önemli işlevi olan bir alan idi. Çarşı, sadece bir üretim ve alış-veriş alanı olarak ekonomik açıdan çok fazla şeyler ifade eder. Nitekim çarşı, toplumsal ilişkilerde sosyal ve kültürel bir bütünlük ifade ederken şehirde camiyle birlikte bir toplanma noktası teşkil etmekte idi.

4- Şehrin hemen hemen tüm işlevsel alanlarının içinde bulunduğu ve şehrin tüm hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli bir yeri olan cadde ve sokak sistemlerinin, Osmanlı şehrinde özel bir yeri vardır. Meydandan itibaren ışımsal bir şekilde çevreye doğru yayılış gösteren bu sistem, mahallelere bağlanan caddelerde sokaklara göre daha geniş ve daha düz bir akış izlerken yerleşim alanında bulunan sokaklarda bu, dar ve dolambaçlı olarak kendini göstermektedir.

Şehir meydanında ulu camiden ve çarşıdan ışımsal şekilde yayılan eski ana caddeler (arterler) ve bu caddeleri çeşitli açılarla kesen dolambaçlı (ivicaçlı) ve çıkmaz sokaklar, aynı zamanda Osmanlı şehirlerinin genel karakterini ortaya koyar. Osmanlı şehirlerinin planlarına şekil veren unsurlardan biri olan ivicaçlı sokak sisteminin ortaya çıkışında önemli olan bazı faktörler vardır.

İvicaçlı sokakların ortaya çıkışında;

a- İslamiyet'in etkisi olmuştur. Kişi ve grupların müdahale ve tecavüzleriyle eğri büğrü, düzensiz bir şekilde sokulan sokaklar, mahremiyeti ve özellikle de güvenliği temin için, uç noktalarından kapatılarak çıkmaz hale getirilmiş, böylece

başkalarının geçişine kapatılan sokak, belirli bir gruba ait özel bir yola dönüştürülmüştür. Evler doğrudan sokağa değil sokağı sınırlayan duvar gerisindeki avluya açılarak, aile hayatı gizlenmeye ve hususileştirilmeye çalışılmıştır (Can, 1995: 115). Böylece konutlarda yaşayan aileler kendilerine ait bir yolla caddelere ve oradan da merkeze geçiş yapıyorlardı.

b- Şehirlerin yerleşim düzeninde iviçaklı sokak sisteminde Türk kültürünün de etkisi olmuştur. İskana tâbi tutulan çeşitli aşiretlere bağlı obalar, oymaklar yerleştikleri alanlarda ki, bu alanlar şehirlerde mahalleler şeklinde idi. Bunlar gerek geleneksel ve gerekse kültürel bağlamda kendi içerisinde kapalı bir sistem teşkil etmekte bu suretle merkezden çevreye şehrin dağılmasını önlemek amacını gütmekteydi. Bu husus şehirlerde sokak sistemlerinin bu düzeni almasında önemli rol oynamakta idi. Sokak sistemlerinde kapalılığın ön planda olması bu sokak tiplerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

OSMANLI ŞEHİRLERİNDE KULLANIM ALANLARI:

Türk kültürünün bir mirasçısı olarak bilinen Osmanlı şehri, Türk-İslam sentezinin ortaya koyduğu bir modeldir. Osmanlı şehrine baktığımızda mekansal kullanım açısından şehirde birbirinden farklı üç işlevsel gurubun varlığını görmekteyiz. Bunlar şehrin morfolojisini oluşturan unsurlar olup karakteristik Osmanlı şehrinin meydana getirirler.

Yerleşmenin ana ögesini oluşturan konut dokusu ve mesken alanları.

Ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği alan ve mekanlar olarak adlandırılan şehrin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan çarşı-pazar, hanlar ve bedestenler.

İdari, hukuki, dini, sosyal ve kültürel işlevlerin gerçekleştirildiği yine şehrin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan eğitim kurumları, camiler, imaretler, hastaneler, hamam ve çeşmeler vs. gibi mekanlar.

1) Konut Dokusu ve Mesken Alanları:

Osmanlı şehirlerinde yerleşme dokusunun esas unsurunu meskenler oluşturmaktaydı. Mesken alanları, geleneksel doku içinde dar ve kıvrımlı sokakların her iki tarafında yeralan ve şehrin fiziki mekanlarının nicelik açısından en yoğun ve en karakteristik kesimini oluşturmaktaydı. Bu alanlar, toplumun en küçük birimi olan ve toplumun çekirdeğini oluşturan ailelerin yaşadığı alanlardı.

Mesken alanları, şehrin kamusal ve ortak alanlarından kesin hatlarla ayrılmaktaydı. Nitekim mesken; ekonomik, dini, idari sosyal, hukuki ve kültürel işlevlere sahip olan ve ortak kullanım alanları olarak bilinen mekanlardan farklı olarak iş hayatından tamamen soyut bir alan olarak belirir.

Meskenler, çevre şartlarını olduğu kadar yerleşmeyi de karakterize eden bir özelliğe sahiptir. Evler, arazinin elverişliliği nisbetinde birbirinin görünümünü engellemeyecek biçimde yamaçlara yerleşmiştir. Bu yönüyle Osmanlı şehrinin karakteristik meskenleri, geleneksel konut dokusu içinde Türk kültürünün gittiği her yere vurduğu bir damga gibidir ve başka kültürlerin oluşturduğu evlerden hemen ayrılır, belirgin bir yapı tipi olarak kendi ağırlığını ortaya koyar.

2) Ekonomik Etkinliklerin Gerçekleştirildiği Alanlar:

Osmanlı şehrinde konutlar dışındaki yapılar daha çok hizmetlere yönelik amaçlar için yapılmıştır. Bu sayede kentte yaşayanlar arasında önemli derecede sosyolojik bir bağ tesis olunmuştur. Nitekim Osmanlı şehrinde, kamu yaşamı ve açık mekanlarda hep beraberce sık sık zaman geçirme bağlamında toplumsal ve psikolojik bir eğilim vardı. Hem de canlı bir biçimdeydi. Osmanlı şehrine ait imge ile esas düğüm noktası ve toplumun temsil gücü, günlük yaşamda çarşıya ve büyük cami avlularına emanet edilmişti (Cerasi, 1999: 198-199).

Osmanlı şehrinin en geniş fiziki mekanı çarşıdır. Osmanlı çarşısı, bir uzun çarşı ve bu çarşıya açılan her iş kolunun yeraldığı, diğer küçük çarşılardan meydana gelir. Ayrıca, şehir ticaretinin kalbi sayılan

bedesten ve hanlar da Osmanlı şehrinin fiziki mekanlarının bulunduğu alanlar olarak karşımıza çıkar.

Şehrin en canlı kısmı olarak nitelendirebileceğimiz bu alanlar, genel olarak Osmanlı şehirlerinde hemen tüm faaliyetlerde merkezden çevreye doğru bir yayılım göstermekte olup şehrin merkezinde yoğunluk kazanmıştır.

3) İdari-Hukuki-Dini-Sosyal-Kültürel Etkinliklerin Gerçekleştirildiği Alanlar (Bayartan, 2004: 416):

Osmanlı şehirlerinde şehirlerin kamusal ve ortak alanlarını oluşturan mekânlar, şehrin önemli işlevsel gruplarından birini teşkil etmektedir. Bunlar içinde camiler, şehrin sadece dini fonksiyonlarını yerine getiren bir mekan değil aynı zamanda da birer sosyal kurum durumunda idi. Nitekim camilerin çevresinde hamamlar, imarethaneler, hastaneler de yer almakta idi. Böylece ibadetin yanısıra sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları şehir mimarisıyla birleştirilmiş oluyordu. Bütün bu oluşumlar, şehrin kültürü olarak belirlemektedir.

İmaret ve işlevleri Osmanlı şehirciliğini tanımlayan ve onu kırsal bölgeden farklılaştıran önemli bir unsurdu. Halkın ortak olarak kullandığı kurumlar, tamamen işlevsel olmamakla beraber kültürel bir yükümlülük de taşımaktaydı. Şehrin çeşitli alanlarında bulunan bu mekanlar, birbiri içine girmiş ortak kullanıma sahip alanlarını teşkil etmekteydi. Dolayısıyla birçok faaliyet, dini bir çekirdeğin etrafında gerçekleştirilirdi.

Şehrin çeşitli yerlerinde bulunan imarethane ve aşevleri halk arasında bulunan ve maddi gücü olmayan yoksulların beslenme, giyinme ve barınma hizmetlerini yerine getiren şehrin önemli alanlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca bu müesseseler tarafından, dul ve yetimlere maaş bağlanmak suretiyle şehir içerisinde bir birliğin sağlanması hususunda da önemli bir misyonu yerine getirmekteydiler. Bunun yanısıra şehirlerde, mektep ve medreseler kurulmak suretiyle halkın eğitimi için çaba sarfedilmekteydi. Bütün bunlar, şehirlerde kurulman "vakıf" sistemi sayesinde gerçekleştiriliyordu.

Ortak işlevlere ait binalar, Osmanlı şehrinde en fazla yüzölçümüne sahip binalardı (Cerasi, 1999: 129). Bunları kısaca maddeleyecek olursak;

- Hayır işlerine dolaylı ve dolaysız olarak bağlı olan yapılar: İmaretler (halk mutfakları), darüşşifalar (hastaneler),
- Eğitim-öğretim yapıları: Medreseler, sıbyan mektepleri,
- Kütüphaneler,
- Ticarethaneler ve ticaretle ilişkili yapılar: Kapalı çarşılar (arastalar), bedestenler, kervansaraylar (gezinlerin ve mallarının gece konaklaması için yapılmış avlulu yapılar, hanlar (mal depolanması, toptan ticaret ve bazen de yolcu tüccarların konaklamaları için yapılmış iki veya daha fazla katlı, avlulu ve avlunun etrafı revakla çevrili binalar), menzilhane (mola mekanı), şahıslara ait dükkanlar, kahvehaneler ve çayhaneler.
- Yönetim yapıları (idari yapılar): Konak (yönetici yeri), polis karakolları.
- Dini ibadet binaları (yapıları): Türbeler, tekkeler.
- Büyük imalathaneler ve dökümhaneler: Darphaneler, tophaneler, tersaneler.
- Diğer yapılar: Hamamlar, su dağıtımı için sebiller, şadırvanlar ve çeşmeler.

Netice itibarıyla bütün bu alanlar, Osmanlı şehrinin işlevsel bileşenleri olarak geleneksel Türk-İslam şehri sentezinin ortak parçalarını oluşturmaktaydı. Yalnız burada çok önemli bir hususu ifade etmek gerekirse, şehri karakterize eden her bir alan, kendi başına ele alınmaktan öte birbiriyle ilişkili ve birbiri içine geçmiş olarak bulunmakta idi. Bu nedenle Osmanlı şehrini tanımlarken bu işlevsel grupları mutlaka bir bütün olarak görmekte yarar var.

SONUÇ:

İster geçmişte var olan bir şehrin devamı olsun, ister yeni kurulmuş bir şehir olsun, Osmanlı şehirleri olarak nitelendirebileceğimiz şehirler, Osmanlı'ya has bir yapı tarzına sahiptirler. Bu tarz, Türk-İslam sentezinden kaynaklanan bir

özellik taşır ve Osmanlı şehirlerinin yerleşim düzeni olarak ifade edilir. Bunun yanı sıra şehre has hayat tarzının bir ifadesi olan ve kullanım alanları olarak izah etmeye çalıştığımız hususlar, aynı zamanda şehrin fonksiyonlarının yerine getirilmesinde etkili olan başlıca unsurlar olarak rol oynamaktadırlar.

Tarihte mekanın kullanımı, mekansal özellikler ve bunların beşeriyetle doğrudan veya dolaylı ilişkisinin ve karşılıklı etkileşiminin ortaya konması olarak tanımlayabileceğimiz tarihi coğrafya araştırmaları, aynı zamanda mekanın geçmişte çözümlenmesi açısından da önem arzeder. Bu doğrultuda şehir yerleşmelerini zaman ve mekan ölçeğinde ele alarak ve yine bu ölçekte kendi dönemine has bir karakteri

olan Osmanlı şehirlerinin yerleşme düzeni ve mekansal kullanımı açısından bir yaklaşımla çalışmamızı bu yönde tamamlamaya çalıştık.

Şüphesiz Osmanlı şehrini bu kadar dar bir çerçevede izah etmek olanaksızdır. Biz çalışmamızda sadece bu konuya bir giriş olması düşüncesiyle önemli bulduğumuz bazı hususları kısaca belirtmek suretiyle şehir coğrafyası açısından yakın tarihimizde önemli bir yeri olan Osmanlı şehirleriyle ilgili birkaç konu üzerinde bir durum değerlendirmesi yaparak geçmişe ait bazı hususları coğrafi esaslarla bir parça aydınlatmak ve bu döneme ait şehrin özelliklerini ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede konunun bütünlüğüne de sadık kalmayı hedefledik.

KAYNAKÇA:

- AKTÜRE, S. 1978, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- BAYARTAN, M. 2003, "XIX. Yüzyılda Kütahya'nın Tarihi Coğrafyası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- BÜCHNER, V. F. 1979, "Şehir" *İslam Ansiklopedisi* Cilt 11: 391-392, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul.
- CAN, Y. 1995, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara.
- CERASİ, M. 1999, *Osmanlı Kenti - Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev: Aslı Ataöv), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- CEZAR, M. 1985, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- ÇADIRCI, M. 1991, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- EMECEN, F. M. 1999, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı IV, Toplum* (Editör: G. Eren) 4: 91-97, Ankara.
- ERGİN, O. 1936, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul.
- FAROQHI, S. 2000, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (Çev: N. Kalaycıoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- GÖNEY, S. 1995, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Y. 1995, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KUBAN, D. 1968, "Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, III: 53-73, İstanbul
- OĞUZOĞLU, Y. 1987, "Anadolu Şehirlerindeki Osmanlılar Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.
- ÖZDEMİR, R. 1998, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara: Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1785-1840)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

SELEN, H. Sadi, 1945, "Türkiye'de Köy Yerleşmeleri ve Şehirleşme Hareketleri", *Türk Coğrafya Dergisi* 3: 7-8, Ankara.

TANOĞLU, A. 1966, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayını, İstanbul.

TUNCEL, M. 1980, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 23: 123-160, İstanbul.

YEDİYILDIZ, B. 1994, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi* (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu): 404-499, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yayını, İstanbul.

YÜCEL, Y. 1991, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.